

I

POLITICKÁ PRAXE A TEORETICKÉ ZOBECNĚNÍ

Nebylo by jistě správně vyvozovat vždy myšlenkové struktury z biografických dat a hledat třídní podmíněnost určitých názorů jen v samé politické činnosti autorů, nebo opírat se při rekonstrukci třídního aspektu jednotlivých ideologií pouze o údaje, jež nacházíme např. v autobiografiích jednotlivých myslitelů. Právě v poslední době se jak v historii, tak ve filosofii i v literární vědě zdůrazňuje, že je nutné se opírat, máme-li se vyvarovat empirického extrémů, o myšlenkovou reprodukci celé struktury společnosti a pochopit jednotlivé dílo jako nedílnou součást společenské totality.¹ Je ovšem nutno poznamenat, že ani takovéto východisko není vždy ve vztahu k jednotlivým myslitelům adekvátní. Kdybychom se např. na jeho základě pokusili analyzovat dílo Machiavelliho nebo Guicciardiniho, mohli bychom sice dojít k četným a někdy až překvapivým shodám v myšlení těchto autorů s celou strukturou renesanční ideologie, mohli bychom však snadno formulovat i závěry, jež mají platnost pouhé analogie nebo dokonce jsou mnohdy i pochybené, pokud jde např. o shodu Machiavelliho s myšlením tehdejší přírodovědy apod.

V obecně teoretické rovině je nutno poznamenat, že důraz na obecnost v myšlenkové reprodukci vyhovuje především u oněch myslitelů, kteří si byli sami vědomi skutečnosti, že zobecňují výtěžky celých historických epoch. Jako příklad možno uvést jistě Aristotela nebo Hegela. U obou jde totiž jasně o zobecnění základního dosahu. Jinak je tomu ovšem u myslitelů druhořadých, u myslitelů, jejichž obzor nesáhá za vlastní zemi. Dala by se dokonce vyslovit teze, že čím menší je schopnost zobecnění epochy, tím větší úlohu hraje individuální hledisko autora, a to jak při výběru materiálu, tak při jeho hodnocení. Máme ovšem na mysli zobecnění tvůrců, a nikoli eklektické.

Machiavelli i Guicciardini nemohou být zařazeni ani do první, ani do druhé skupiny. I pokud jde o vzájemný poměr obou, nemůže být viděna problematika na stejné úrovni. Základní rozdíl mezi nimi se jasně projevuje právě v samém pojetí významu „obecného“ v dějinách. Je sice nepopíratelné, že oba autoři pracují s obecnými, stálými veličinami, vyabstrahovanými z historických skutečností, oba však chápou historické konstanty různě. Machiavelli se nepochybně blíží při pojetí stálých veličin obecnému teoretickému pojetí zákonitostí, Guicciardini naopak úlohu zákonitostí v dějinách spíše popírá, podáváje však na druhé straně jakousi obecnou typologii psychologických postojů a destruuje tak obecně ontologickou bázi zákonitostí.²

Mimoto je pro oba myslitele příznačné, že hledají, ať již pozitivně, nebo negativně, „podstaty“ přímo v historické realitě.³ Je tedy jejich myšlení i dokladem skutečnosti, že se poznání společenské reality může často deformovat nejen pod

vlivem individuálních prožitků, nýbrž i pod prismalem zájmů tříd nebo jednotlivých společenských skupin.

V případě Machiavelliho a Guicciardiniho máme nepochybně klasický doklad toho, jak se teoretickopolitické myšlení vytváří přímo v procesu samé politické praxe. K rekonstrukci zrodu jednotlivých teoretických názorů pomáhá u nich velmi bohatý materiál, ke kterému získali přístup v letech svého politického působení. Jejich dopisy nebo diplomatické zprávy neměly nikdy za úkol jen referovat o událostech, nýbrž byly vždy protkány obecnými úvahami. Dá se obecně říci, že ve svých teoretických spisech Machiavelli a Guicciardini prakticky obdobné názory nejen systematicky utřídili, nýbrž uvedli i do širších souvislostí. Na druhé straně politická praxe dodávala oběma nejen materiál pro jejich úvahy, nýbrž i ovlivnila jejich základní hodnocení materiálu. Teorie jim neslouží jen k zdůvodnění jednotlivých postojů ex post, nýbrž představuje často i návod k politickému jednání. Ovšem vést tu nějaké přesné hranice není vždy možno.

Je však zřejmé, že politická praxe nemá u obou autorů stejné trvání a stejnou hodnotu. Pro Machiavelliho končí fakticky rokem 1512; co po něm následuje možno kvalifikovat přinejlepším jako náhražku politické činnosti. Proto zákonitě u něho získává převahu postoj teoretickoreflexivní, jemuž však Machiavelli přičítá marně větší politický dosah. Vcelku nemusil po dobu své politické činnosti měnit své základní politické hledisko, což ovšem nebylo na překážku různorodosti jeho teoretických představ o státě.

Ve srovnání s Machiavellim se Guicciardini neustále přizpůsobuje politické realitě.⁴ V teorii proto reflektuje Guicciardini více než Machiavelli své vlastní postoje a mravní rozhodnutí, např. vlastní spolupráci s Medicei, stejně jako vynucený souhlas s republikou.⁵ Odtud ovšem i omezený charakter Guicciardiniho teorie, která u něho prosvěcuje racionálně jednotlivé úseky společenské reality, aniž likviduje iracionalismus a relativismus společenského poznání. Na městský stát hledí Guicciardini jen jako na prostředek, který mohl sloužit ve florentských dějinách jeho rodině a jemu samému mohl pomoci k značnému osobnímu vlivu. Nemá tedy zájem o obecnější teorii státu, jak byla formulována v antické tradici anebo u humanistů.⁶ Z antických autorů je mu jistě ne náhodně nejbližší Tacitus.

Naproti tomu Machiavelli může proniknout k podstatě městského státu snad právě proto, že stojí od počátku až do konce své politické i politickoteoretické činnosti na pozicích středního měšťanstva,⁷ a že shrnuje v teoretické rovině vše cenné, k čemu dospěli jeho teoretikové. Platí to jak o Machiavelliho poměru k humanismu, tak i k antickému dědictví.

K historické skutečnosti přistupoval Machiavelli vždy jako analytik a pozorovatel, většinou jako kritik. Nikdy se však plně neztotožnil s jinou vládní formou, než byla vláda popolo; jak k feudálům, tak i k finanční oligarchii zastával stanovisko negativní.⁸ Lze to říci i o jeho nejspornějším spisu, v němž teoreticky zobecňuje i praktiky feudální státní moci (*Il Principe*), stejně jako i o jeho návrhu na reformu florentské ústavy, v němž dává Mediceům rady, jak reorganizovat státní správu, aniž se prakticky poruší práva měšťanstva.

Již z toho, co jsme uvedli, je zřejmé, že se základní rozdíly mezi oběma mysliteli vyhranily přímo v klasické podobě v procesu jejich politické praxe. Nechceme se pouštět do podrobností, nýbrž pokusíme se vyznačit alespoň v hlavních obrysech proces, který vedl ke vzniku politickoteoretických názorů obou myslitelů.

V hrubých rysech tu můžeme shrnout momenty, jež velmi působily na Machiavelliho myšlenkový vývoj: a) Bylo to v první řadě vědomí sounáležitosti se střed-

ními florentskými vrstvami (popolo), rodinná tradice, která byla totožná se zájmy této společenské skupiny.⁹ b) Osobní účast na politice florentské republiky. Machiavelli se stal, jak známo, již roku 1494 koadjutorem kanceláře florentské republiky a v roce 1498 dokonce sekretářem druhé florentské signorie,¹⁰ později hlavním poradcem vrchního gonfaloniera florentské republiky Soderiniho. c) Machiavelli právě v těchto funkcích mohl v reflexi zachycovat současné politické dění, a to ať už šlo o vnitřní politický život florentské republiky, anebo vztahy florentské republiky k zahraničním mocnostem; na několika legacích se mohl osobně seznámit se společenskými poměry ve Francii a v Německu. d) Z Machiavelliho korespondence vyplývá, že všechny události vnitropolitické i zahraničně politické pojímal vždy z hlediska příslušníka vrstvy popolo, která se stavěla za florentskou republiku, a to i přesto, že sám nebyl stoupencem radikálního Savonarolova směru,¹¹ nýbrž sdílel prakticky stanovisko jeho odpůrců, kteří v Savonarolovi viděli ambiciózního politika a odmítali uznat etickopolitický prvek v jeho politickém vystoupení.¹² Je zřejmé, že se Machiavelli mohl propracovat k pozitivnějšímu hodnocení Savonaroly až po roce 1513, kdy analyzoval vývoj florentské republiky z hlediska jejího zániku.¹³ e) Vnitřní politická praxe dovedla Machiavelliho k zápornému pohledu na žoldněřská vojska; poznal v praxi jejich vojenskou neschopnost, zvlášť v období boje Florencie s Pisou.¹⁴ Není zde bez zajímavosti, že právě na příkladu milice hledá Machiavelli vlastně poprvé antické zdůvodnění pro současné společenské instituce. Ovšem antická tradice proniká i v jiných jeho názorech, tak např. traktát *Del modo di trattare i popoli della Valdichiana* jest koncipován tak, že využívá zkušeností římského senátu v bojích proti odbojným městům v Antiu.¹⁵ Jinak ovšem po období prvé florentské republiky přejímá Machiavelli z antiky pouze několik obecných zásad, které se objevují i v jeho pozdějších dílech (např. zásadu o neměnnosti lidské podstaty).¹⁶ Z antických autorů znal Machiavelli prokazatelně v této době Livia¹⁷ a zřejmě i Vegetia, u něhož se mohl poučit o vnitřním složení milice. Na základě antického vzoru viděl Machiavelli v milici především politickou instituci, která byla zřízena v souladu se zájmy florentského středního měšťanstva.¹⁸ Nebylo koneckonců náhodné, že se v období 1506–1507 proti milici stavěla především florentská finanční oligarchie.¹⁹ f) Machiavelli si podržuje základní republikánské hledisko i hodnocení všude tam, kde přichází do styku s feudálními státními útvary. Případně je hodnotí podle toho, jak se v nich mohlo uplatnit měšťanstvo, jak v nich centrální královská moc byla s to omezit vliv feudálů. Tím si lze vysvětlit i Machiavelliho kladný vztah k Cesare Borgiovi,²⁰ v němž nevidí ani tak válečného kondotiéra jako spíše vladaře, který se ve střední Itálii pokusil vytvořit centralizovaný stát a zásadně omezil moc feudálů. Nutno ovšem podotknout, že je určitý rozdíl mezi Machiavelliho dopisy florentské signorii, v nichž popsal především metody, jichž Cesare Borgia používal, a hodnocením Cesare Borgii v *Il Principe*, kde v něm spatřuje především panovníka, který prosazoval zájmy měšťanstva a snažil se o nastolení právního řádu v Romagni.²¹ g) Již v Machiavelliho zprávách z diplomatických legací se setkáváme s vysokým oceněním francouzské monarchie; nepochybně mu příklad francouzské monarchie sloužil jako vzor pro uspořádání italských poměrů.²² h) Měšťanské stanovisko Machiavelliho se velmi zřetelně odráží i při hodnocení německých a švýcarských měst. Ať už ve skutečnosti idealizoval poměry v těchto městech jakkoliv, je zřejmé, že v nich viděl ztělesnění vlády popolo.²³

Zkušenosti z florentské republiky určovaly Machiavelliho myšlenkový obzor i v období restaurace medicejského panství ve Florencii po roce 1512. Nových

politických zkušeností již vlastně nenabyl. Pokusil se sice podat Mediceům několik návrhů na uspořádání italských záležitostí a na reformy florentské ústavy, aniž dosáhl většího úspěchu.

Ponecháme-li stranou Machiavelliho spis *Il Principe* — objasníme funkci tohoto spisu v následující kapitole — můžeme konstatovat, že se v Machiavelliho reformních návrzích, jež předkládá Mediceům po roce 1512, jasně projevilo i republikánské stanovisko. Nedoporučoval jim vlastně nic jiného než obnovení republikánských institucí ve Florencii. Machiavelli se tedy ani v této době nevzdal politických cílů popolo.²⁴

Je nepochybné, že se teprve v období vynucené sebereflexe po roce 1512 dostalo Machiavellimu solidnějšího humanistického vzdělání, jež mu umožnilo šířeji zobecnit zkušenosti, jichž nabyl v období florentské republiky. Machiavelli získal nejen slušné znalosti antiky, nýbrž posílil v sobě i republikánské přesvědčení na mnoha diskusích, jež vedl se svými současníky v paláci Rucellai (Orti Oricellari). Mnohé z toho, co zde slyšel, mohl použít proti relativismu a politickému nihilismu v tehdejší politické praxi. Tak mohl proti medicejské politice, která tento relativismus neustále plodila, postavit humanistickou hrdost pohledu na člověka. A mimoto právě zde se mu dostalo vědomí, že ideologie popolo nutně souvisí s racionalismem, že právě lidský rozum může sloužit jako prostředek proti současnému politickému a mravnímu rozkladu.²⁵

Podíváme-li se z obdobného hlediska na život, politickou praxi a literární produkci Guicciardinioho, rysují se nám dosti závažné rozdíly. Vytkneme je alespoň v hlavních rysech: a) Především byl Guicciardini spjat rodovou tradicí s florentskou finanční oligarchií, patřil k popolo grasso.²⁶ Jeho předkové sloužili signorii ve funkcích zahraničně politických a správních, někteří z nich se přímo zkompromitovali spoluprací s Mediceji. Měli základní odpor k jakékoliv lidovládě, jež se v radikální podobě projevila v povstání Ciompi. Připomíná se, že se Guicciardinové postavili za Mediceje při povstání rodu Pazzi a že přispěli i k prosazení mimořádných opatření, jichž Mediceové používali k upevnění své diktatury. Ideologicky byla rodina v osobě Francesca Guicciardinioho spjata s medicejským domem především ideologií platónské akademie, v jejímž čele stál Marsilius Ficinus. b) Politický postoj Guicciardinioho rodu se obrátil v četných kompromisech, které konečků umožnily rodině přežít i pád Mediceů roku 1494.²⁷ Vědom si svých rodinných tradic, nemohl se Guicciardini nikdy probojovat na pozici popolo, byl pouze ochoten spolupracovat s nově zřízenou republikou, jsa ochoten omluvit svou spolupráci s jakýmkoliv režimem. c) Na rozdíl od Machiavelliho se Guicciardini prakticky nezúčastnil a vlastně nemohl zúčastnit politického života florentské republiky v jejích počátcích. Do roku 1505 studoval práva, později se věnoval privátní advokátní praxi.²⁸ Teprve v posledním roce republiky přejal funkci ve zahraniční politice.²⁹ d) Guicciardini znal nepochybně řadu antických autorů, např. Polybia a Livia, vybíral však z nich jiné prvky než humanisté. Jeho vůdčím autorem se však vpravdě stal Tacitus, od něho se naučil především zdůvodňovat kompromisy s různými vládami. Guicciardini si tak mohl odůvodnit i svůj přechod do služeb Mediceů po roce 1512.³⁰ e) Na rozdíl od Machiavelliho seznámil se Guicciardini s otázkami vnitřní politiky v oblastech, kde převažovaly feudální vztahy³¹ (v Modeně 1517–1521, v Reggii 1521–1522 a v Parmě). Zde měl možnost poznat zločinnost místních odbojných feudálů a obeznámit se s feudálním vedením války. Sám se roku 1521 zúčastnil obrany Parmy. Je ovšem nepochybné, že v období těchto svých funkcí — od r. 1524 vykonával dokonce funkci tzv. prezidenta v Ro-

magni — mohl rozšířit své znalosti administrativy měst, jež přešly k signorii, anebo jež byly začleněny do vyšších státních svazků feudálních. Guicciardini v tomto období všude vystupoval jako představitel feudální moci a hájil zájmy feudálů proti městům.³² f) Guicciardiniho konzervatismus podpořily jeho osobní zkušenosti s druhou florentskou republikou 1527—1530. Guicciardini k ní zpočátku nezaujal negativní postoj, podporoval dokonce i řadu opatření jejího hlavního představitele Capponiho,³³ jeho poměr k republice se však zkalil v okamžiku, kdy byl obžalován ze zpronevěry státních peněz; po pádu Capponiho přešel vysloveně na medicejské pozice a účastnil se krutých represivních opatření, jichž Mediceové používali proti stoupcům republiky.³⁴ Je sice pravda, že ani po roce 1530 nebyl Guicciardini vyhraněným stoupcem absolutní medicejské jedynolády a že chtěl zachovat některé starší republikánské instituce. Přesto však proti novým formám medicejského absolutismu neprotestoval; odlišuje se tak od oněch stoupců Mediceů, kteří jim doporučovali opřít se o feudální složky v okolí Florencie, vytvořit vlastní osobní gardu a omezit sobectví starší florentské aristokracie.

Guicciardiniho republikánské přesvědčení odumíralo v té době stejně osudově jako instituce někdejšího městského státu. Zvláště ústavní změny z roku 1532, jimiž byly likvidovány zbytky starších městských institucí z období republiky, vyvolaly v Guicciardinim silný pocit relativismu. Guicciardini nabyl přesvědčení, že přechod k absolutistické formě vládní je neodvratný, smířil se s touto skutečností a podlehl hlubokému fatalismu. Jeho námitky proti absolutní jedynoládě, jež se tu a tam v jeho spisech ještě vyskytují, jsou zcela neúčinné. Guicciardini maximálně někde tvrdí, že absolutní jedynoláda by neměla rušit starší instituce městského státu, že by měla počítat se skutečností, že tyto instituce odumrou samy sebou.³⁵

Vidíme tedy, že základní problematika politického a historického myšlení Machiavelliho a Guicciardiniho byla podmíněna jejich vztahem k formám městského státu, k jednotlivým složkám městské společnosti, že rozhodující vliv na oba myslitele měl jejich různorodý poměr k základním politickým událostem období, tj. především k florentské republice 1494—1512 a k restauraci Mediceů. Pokusíme se v dalším ukázat, že řadu představ, kterou oba autoři získali v tomto období, mohli promítnout i do období starších florentských dějin a získat tak vůbec celkový obraz o funkci městského státu v renesanční Itálii. Přitom Machiavelli mohl racionalistickými schématy proniknout k podstatě městského státu; Guicciardini se naopak většinou omezil na popis událostí, na vnější jejich reflexi; jeho dílo představuje, jak ještě uvidíme, spíše soubor postojů často hluboce psychologicky podložených, než analýzu objektivních struktur městské společnosti. — Právě v tomto odlišném poměru obou autorů k městské skutečnosti můžeme vidět jedinečný doklad toho, že městský italský stát — v podstatě produkt popolo — mohl být poznán ve své základní struktuře jen myslitelem, který sám plně stál na pozicích popolo. Na druhé straně budeme muset objasnit pozoruhodnou skutečnost, proč právě Guicciardini mohl být více historikem přítomnosti než Machiavelli. A to přesto, že historie měla u něho více konzervativní charakter, že měla podat jakousi revizi demokratických aspirací vlády popolo. Uvidíme, že pro Guicciardiniho byl příznačný větší smysl pro fakta než pro Machiavelliho, že mohl mnoha historických dat použít i k revizi racionálních Machiavelliho schémat. Bude zajímavé ukázat, proč se u Guicciardiniho větší úcta k faktům spojovala se subjektivním psychologismem, umožňujícím konzervativní reflexi historických procesů.